

Kun Tibor

Három pillanat – a marokkói francia irodalomból

(Tahar Ben Jelloun: *A rasszizmus*, 2003, *Szentséges éjszaka*, 2006, *Anyámról*, 2009)

Marokkó mint turistaparadicsom és Marokkó mint filmek varázslatos-titokzatos helyszínéül szolgáló ország sok magyar előtt ismert. Marokkó azonban nem csak ez és nem csak ennyi. Az igényesebbek, ha kicsit mélyebbre szeretnének leásni a marokkói nép, a marokkói kultúra és történelem lelkébe, nagyon sok izgalmas mozzanatot és elemet találnának; így például találkozhatnának egy irodalommal, amely francia nyelven íródik, és amely ma már a világ sok országában ismert, elsősorban természetesen fordításokban.

Ennek az irodalomnak egyik kiemelkedő képviselője évtizedek óta az idén hetvenedik évét betöltő Tahar Ben Jelloun. A magyar könyvkiadás nagy eredménye, hogy két kiadó az elmúlt években három könyvét is megjelentette magyar fordításban. Nem sok, mondhatnánk, de a két kiadó ezzel a vállalkozásával példamutató bátorságról tett tanúbizonyságot. Olvasóközelpbe hozta ezt a különös, sok tekintetben misztikus, tőlünk talán kissé távol álló, érzésektől és érzelmektől duzzadó irodalmat, és annak eme képviselőjét.

Bár Tahar Ben Jellount más helyeken – így többek között az Akadémiai Kiadó nagyszabású Világirodalmi Lexikonában is – bemutattuk, nem árt életéről, munkásságáról a jelzett három mű elemzése előtt röviden szólni.

1944. december elsején a marokkói szent városban, Fezben született. Tanulmányait francia nyelven Tangerban, Tetuánban, Casablancában, Rabatban végezte. 1971-ben Párizsban ösztöndíjjal tanul tovább, és ugyanitt indul meg sikeres újságírói, szépírói és költői pályája. 1975-ben szociálpszichológiából védi meg diplomáját, és ezen a területen meg is marad, a Franciaországba bevándorolt arabok pszichológiai beilleszkedési problémáival foglalkozik. Írásai világszerte ismertekké válnak, főként értelmiségi körökben. Tematikája sokrétű, a politikai írásoktól és állásfoglalásoktól. a szexualitáson és erotikán át, a mélylélektani elemzésig terjednek. Mély empátia jellemzi minden esetben, valamint a hagyományos arab mese és mesélés jellemzőinek felhasználása, helyenként a miszticizmus, a szokatlan elbeszélői fordulatok lepik meg az olvasót és a kritikust. Közéleti tevékenységét és művészetét hazai és nemzetközi díjakkal ismerték el, külföldi egyetemek díszdoktorukká választották.

És most akkor térjünk rá a címben szereplő „három pillanat”-ra: a kifejezés Tahar Ben Jelloun három magyar nyelven kiadott könyvére utal! Vegyük őket sorba az eredeti, francia nyelvű kiadási dátumok alapján!

A szentséges éjszaka (La nuit sacrée) 1987-ben jelent meg, egy másik, ezt megelőző regény, a *L'enfant de sable* (A homok gyermeke) folytatásaként; ez az utóbbi regény még nem jelent meg magyarul. *A szentséges éjszaka* valószínűleg azért élvezett előnyt, mert

1987-ben *Goncourt-díjat* kapott Franciaországban. *A homok gyermeke* egy kegyetlen, iszlám vallási örületben élő apának a büntette újszülött leánya ellen, aki helyett fiút szeretett volna. A szerencsétlen leányt erőszakkal fiúként kezeli és neveli, aminek legdurvább esz-köze, hogy a leány melleit szövetszalagokkal erősen leköti, hogy ne fejlődhessenek, és nehogy észrevegyék az emberek, hogy az apának, szégyenszemre, leányt kellett életben tartania. A lány élete *A szentséges éjszakáig* fiúként telik. A mindvégig nyomasztó légkör, ami az olvasót *A homok gyermekében* hatalmába kerítette, a folytatásban sem engedi el.

De hát mi is történt ezen *A szentséges éjszakán*?

A fiúként nevelt leánygyermekét apja a halálos ágyán felszabadítja a büntetése alól, ami után a lány minden erejével azon lesz, hogy nőiességét visszaszerezze és átélje. Kalandokra kalandok következnek új életében, amelyek szinte hihetetleneknek tűnnek, pedig maga a lány meséli el őket. Az *Előszó*ban így nyilatkozik és vall meséjéről:

„Történetemben sem a nagy szavak, sem a dráma nem fért meg. Egyszerűen csak egy furcsa történet. Beszélni akarok az ártatlanságról, amelytől megfosztottak.”

A történet valóban „furcsa”: huszonkét meséből, eseményből áll, „*melyekben* – mondja a főszereplő – *egy távoli korról szólok nektek*”. Mesél apjáról, első próbálkozásairól nővé válásában, futó szerelmi-szexuális kalandjáról egy férfival, akit soha többé nem látott, gyűlöletteljes bosszúállásáról kiásvott apja sírjánál, ahol végre letépte magáról a mellét leszorító szövetszalagokat, és meggyalázta apja holttestét.

Majd egy idegen és titokzatos (oly sok titokzatoság van Ben Jellounnál!) kisváros fürdőjében megismerkedett a „Kotlós”-sal, a fürdő nagytisztái női órával, akinek vak öccse a „Konzul”. A lány odaköltözött ehhez a kéttagú családhoz, megismerte a „Kotlós” és a „Konzul” életét. A házban „*az érzelmek kavalkádjában voltunk, minden zavaros volt. Ki kit szeret?*” A „Konzul” szexuális vágyait egy kuplerájban vezeti le általa kiválasztott örömlányokon. Közben a „Konzul” és a leány között mély testi-lelki kapcsolat szövődött, amelyben a leány saját testével is kiszorgálta a férfit otthon és a kuplerájban is.

A furcsa idill azonban – logikusan – tragédiába fullad, a lány gyilkosság miatt börtönbe kerül. Bevallása szerint azonban „*a négy fal (ti. a börtöncella falai) között ébredtem rá, hogy az igazi rabság életem férfiként töltött időszaka volt*”. A „Konzul” eleinte rendszeresen látogatta, majd a látogatások végül abbamaradtak.

A leányra a börtönben még egy szörnyű testi-lelki megpróbáltatás várt, mielőtt kiengették volna. Megpróbáltatás testi kínzás formájában, melyet kínzóik így indokoltak:

„Amióta elárultál minket, felfedeztük a hón szeretett vallásunkban rejlő erőnyeket... Ideálunk és rögeszménk az igazság. Az Iszlámot követjük.”

A regény túlfűtött atmoszférájába a realitás, az álomszerű, a naturalista, sőt, időnként a horrorszámba menő elemek egyaránt beleférnek, gyakori a hivatkozás a szexualitásra, a női mellekre, a vérre – csakúgy, mint általában a modern, francia nyelvű maghrebi irodalomban. De mindezt tompítja a tagadhatatlan poézis, még ha ez jelen esetben a sötétséggel párosul is.

1998-ban jelent meg francia nyelven a *Le racisme expliqué à ma fille*, 2003-ban a magyar nyelvű kiadás *A rasszizmus, ahogy a lányomnak elmagyaráztam* címmel. Politikai-didaktikai brosúra, amelyet

„...elsősorban a nyolc és tizennégy év közötti gyerekeknek szántam – mondja a szerző – Abból az alaptételből indultam ki, hogy a rasszizmus elleni harc az oktatással kezdődik... Az alábbi szöveget kifejezetten pedagógiai szándékkal írtam meg.”

S az az igazság, hogy Ben Jellounnál szakavatottabb pedagógust nemigen találhattak volna manapság e téma kifejtésére.

A mű megírását az 1997-es ún. *Debré-törvény* és az általa kiváltott tiltakozási hullám indokolta. Mi volt ez a törvény és kiket érintett? A törvény a Franciaországba irányuló bevándorlást célozta szabályozni, ebből kifolyólag minden, Franciaországba bevándorolni készültöt érintett. Szigorítani kívánta a bevándorlás feltételeit, ugyanakkor nagyobb ellenőrzési hatalmat biztosított volna a rendőröknek, az állami hivatalok bevándorlással foglalkozó tisztviselőinek. A törvény óriási felháborodást keltett, petíciókat nyújtottak be ellene, tízezrével vonultak az utcára a franciák, diákok és intellektüelek. A törvény az Alkotmánybíróság elé került, ahol két (lényeges) ponton módosították azt végül az alkotmánybírák.

A rasszizmussal kapcsolatban a szerző alapgondolatai a következők: *„Egyik gyermek sem születik rasszistának”, és „Az ember nem születik rasszistának, hanem azzá válik. Minden a nevelőtől függ, mind az iskolában, mind otthon.”* Ezek után a szerző – többek között – a következő fontosabb fogalmakat elemzi: „mások”, „xenofóbia”, „öszöntörekvés”, „diszkrimináció”, „gettó”, „genetika”, „félvérek”, „fundamentalisták”, „exterminálás”, „gyarmatosítás”, „rabszolgaság”. Sokan a vallással magyarázzák a rasszizmust, övelük szemben azt az álláspontot védi, amely szerint *„az összes szent könyv elítéli a rasszizmust... Minden vallás az emberek közötti békét hirdeti.”* Vajon Magyarországon hány nevelő és szülő, illetve hány gyermek ismeri ezt a könyvet?... Egyáltalán érdekel-e valakit?

Ismertetésünk harmadik „pillanata” Tahar Ben Jelloun 2008-ban Franciaországban kiadott könyve: *Sur ma mère*, magyarul: *Anyámról*. Mi minden fér bele egy anyáról, a szerző anyjáról, annak haldoklásáról szóló regénybe? Először is az Anya bemutatása, aki analfabéta volt, *„csak a hagyományoknak élt. Világéletében a konyhában, a házban dolgozott.”* Ennyiben azonban nem merül(het) ki egy regény tematikája. Az író megismertet bennünket az iszlám szokásjoggal, ami jelen esetben az Anyja házasságkötését és házasságát is meghatározta.

Alapjában véve elég sok utalást kapunk általában is az iszlámnak a muzulmánok életében betöltött döntő és vezető szerepéről ebben a könyvben, különös tekintettel a házasságra, a nők muzulmán társadalomban elfoglalt helyére, a gyermekek szülők iránti kötelességszerű, vallásos tiszteletére, szeretetére, alávetettségükre. Ezzel együtt és ezzel szemben a nyugati világ e témára adott válaszának sarkalatos pontja más. Szerinte ugyanis nyugaton

„...a modernitás örök visszatérésének körforgásában feláldozzák az idős embereket, miközben azon fáradoznak, hogy kitolják várható élettartamukat. Ez a paradoxon elkerülhetetlen eredménye egy olyan társadalomnak, amelynek védett és magasztalt értékei pusztán kereskedelmi érdekek.”

A haldokló Anya Alzheimer-kórban szenved, annak minden tünetével, az író e betegségnek végül az Anyja halálához vezető útján vezet végig bennünket együttérző, ugyanakkor mindvégig józan tanúként, megfigyelőként. Anyja, tiszta pillanataiban, mesél életről, családjáról, mely állandó rettegésben és szorongásban élt, és ez a légkör őt is megfertőzte. Mind józan, mind elboruló tudattal gyakran hívja a halált, amitől nem fél, csak az nyugtalanítja, hogy esetleg kórházban kell meghalnia, nem pedig otthon, a gyermekei körében. A szerző e váltakozó tudatállapotok leírásában hihetetlen empátiáról tesz tanúságot – hiszen persze pszichológus is, aki olyan dolgokat lát meg és tud érzékelni, amelyeket az ilyen képzettséggel nem rendelkező más írók nem mindig képesek ilyen formán elénk állítani.

És Anyja csak mesél, mesél, hol összefüggően, hol zavarosan gyermekkoráról, szüleiről, főleg édesanyjáról, akit e végső pillanatokban kétségbeesetten hív vissza a halálából. Ben

Jelloun csodálatosan ötvözi és adja vissza Anyja emlékezéseit, emlékeinek fékezhetetlen csapongását, amelyekbe a történelem is bekapcsolódik: 1953 nyarának eseményei Fezben, V. Mohammed száműzetése, amire Anyja így gondol vissza:

„Mérges voltam. Marokkó rendőrállammá vált azok segítségével, akik azt állították, ők nem politizálnak, majd szemérmetlenül gyarapították vagyonukat, életmódszerűen úzva a korrupciót... Ez a rendőrállam: önkényesség, erőszak és kegyetlenség... Félelem, mindenhol csak félelem, a koldusok, a bejárónők kénkedtek a családok után, mindenki félt mindenkitől.”

Az író Anyja haláltusájának már-már lírai leírásával párhuzamosan még a családja néhány tagja részéről elhangzó, írói tevékenységét az iszlám szempontjából megfogalmazott súlyos, korlátolt és vakon elfogult kritikára is kitér:

„Nem szabad több olyan könyvet írnod, amelyekben nincs semmi marokkói jellegzetesség, és túl bizalmaskodóan írsz a vallásunkról. Isten megbüntet majd a szép vallásunkkal szemben tanúsított túlzott szabadságod miatt, túl sokat engedsz meg magadnak. Tolladnak az Iszlámot és a muzulmánokat kellene szolgálnia, ne írsz több érdektelen történetet, amelyek csak a keresztényeknek tetszenek. Ezzel elárulod a hazádat és a vallásodat, ráadásul nem is arabul írsz. Ideje megtanulnod a Korán nyelvét és a szent célok szolgálatába állnod. Azon célokéba, amelyek az Iszlámot védik, és kirekesztik az istentelen pogányokat. Rossz képet festesz az országunkról, szégyellned kellene magadat...”

Hosszan idéztem ezt a passzust, mivel napjaink történelme pontosan az ilyen elvárások, követelések és fenyegetések, és azok gyakorlatba történő átültetése miatt olyan, amilyen, most, 2014 augusztusában, amikor e sorokat írom...

Tahar Ben Jellounnak ez a három műve csak egy-egy – bár fontos – „pillanat” sokoldalú, „sokirányultságú”, gazdag, miszticizmussal, és egyúttal realizmussal megteremtett életművéből, amelyben gyakran e kettő egymás mellett, együtt érvényesül sajátos írástechnikával párosulva, hiszen mindeközben a marokkói író páratlan hőfokon és eredetiséggel képes az arab városok közttereinek „igazi” arab, népi mesélői stílusát francia nyelven életre hívni.

Végül, de nem utolsósorban, a fordításokról, a fordítókról. Fejet kell hajtani *Hajós Katalin* és *Takács M. József* szép művű fordítása előtt! Sikerült nekik egy olyan író műveit lefordítani, aki időnként elmerül gondolataiban, az elvontság és – ahogy többször is említettük – időnként a miszticizmus nehezen követhető, gyakran egymást keresztező útjaira tér, sokszor érezzük az arab kultúra és nyelv hatását. Különösen tetten érhető ez, amikor arab szavakat illeszt szövegeibe. Ezzel kapcsolatban meg kell azt is említenem, igen szerencsésnek tartom, hogy lábjegyzetekben az arab szavak magyar fordítását is megkapjuk.

Mindezek után már csak egyetlen kívánságom lehet: segítse e három könyv hazai sikere Tahar Ben Jelloun további írásainak – regényeinek, költeményeinek, vagy akár nem kimondottan irodalmi indíttatású műveinek – magyar nyelvű kiadását és megismerését!...

A magyar nyelvű fordításban megjelent három mű adatai a magyar kiadás időbeli sorrendjében:

Tahar Ben Jelloun: *A rasszizmus, ahogy a lánynomnak elmagyaráztam*. Ulpius-ház Könyvkiadó, Bp., 2003, 79 oldal

Tahar Ben Jelloun: *A szentséges éjszaka*. József Műhely Kiadó, Bp., 2007, 197 oldal

Tahar Ben Jelloun: *Anyámról*. József Műhely Kiadó, Bp., 2009, 224 oldal.